

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 394/392 (477-924.52)

ПРЕДМЕТИ ІНТЕР'ЄРУ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ХАТИ В ДУХОВНОМУ СВІТІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Світлана БОЯН-ГЛАДКА

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”,*

кафедра етнології і археології, e-mail: svitlanka12@gmail.com

вул. Т. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна

На основі джерельного матеріалу розглянуто духовний світ інтер'єру традиційної української хати серед етнографічних груп Карпатського регіону. Виділено характерні особливості традиційної оселі та проведено типологічний аналіз хатніх предметів. Огляд етнографічних збірок кінця XIX – початку XX ст. та сучасної літератури періоду незалежності України дав змогу дійти висновків про відсутність наукової розробки даної проблеми у вітчизняній науці. Дослідивши і проаналізувавши етимологію окремих предметів інтер'єру, розроблено певну класифікацію за кількома типами, що й дало можливість твердити про традиційне світобачення українського народу.

Ключові слова: *духовний світ, традиційне житло, предмети інтер'єру, світобачення, світосприйняття, народні вірування, родинні обряди.*

Хата як житловий простір людини, місце родинних обрядів, символ добробуту, пройшла тривалий і складний шлях розвитку, виявивши глибинну спільність із житлом східнослов'янських, а частково і західнослов'янських народів, коріння якої сягає будівельної традиції як дохристиянської доби, так і періоду Київської Русі. Тільки у XVII–XVIII ст. вона набула етнічної виразності, ставши найяскравішим символом української народної культури та ознакою духовності української нації. Традиційне народне житло завжди було символом космічного взаємозв'язку із Всесвітом, а саме: символом батьківщини, родинного затишку; символом тепла і доброти; материнської любові; світосприймання; символом людини як духовного і фізичного начал Всесвіту. У світовій символіці житло, зокрема будинок (хата) символізувало жіночий аспект світотворення, а також сховище мудрості, традиції, життя. Усі предмети в інтер'єрі традиційної української хати, окрім створення зручностей для відпочинку, збереження різних речей, оздоблення, мають і символічне значення. Символи предметів хатнього інтер'єру породжувались світоглядом селянина, його вподобаннями й душею. В українській етнології проблема вивчення інтер'єру українського житла, його духовної грані потребує подальшого вивчення дослідниками, не зважаючи на перші спроби етнографів М. Зубрицького¹, О. Кольберга², Г. Стельмаха³, В. Самойловича⁴, А. Данилюка⁵ та інших, праці яких послужили лише основою розвитку початкової стадії етнографічної науки.

Здавна оригінальність внутрішнього планування української хати, як правило, виявлялася через світоглядні уявлення та обряди, пов'язані з окремими предметами: піччю, столом,

¹ Михайло Зубрицький, *Зібрані твори і матеріали, у 3 vol., vol. 1. Наукові праці.* (Львів, 2013), 230.

² Oskar Kolberg, *Ruś Karpacka, cz I. Dzieła wszystkie. vol. 54.* (Wrocław, Poznań: PTL, 1970), 340.

³ Галина Стельмах, “Етнографічне районування України кінця XIX – початку XX ст.”, *Наукові записки Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР*, vol. 4 (1958): 106–108.

⁴ Віктор Самойлович, *Народна творчість в архітектурі сільського житла.* (Київ: Держбудвидав УРСР, 1961), 230.

⁵ Архип Данилюк, *Українська хата.* (Київ: Наукова думка, 1991): 112.

скринєю, лавами, жердками-полицями, символіка яких в етнічній духовній культурі є своєрідною для кожного з етносів. Щодо інтер'єру житла, то він серед українців ще з часів Київської Русі визначався слов'янським типом: внутрішній кут хати займала вариста піч, по діагоналі від неї – червоний кут, у якому розміщувалися ікони, прикрашені рушниками, квітами та зіллям; за бічною стіною печі влаштовувався дерев'яний настил (“піл”), поблизу нього – скриня, далі – колиска; вздовж чільної та причілкової стін встановлювали лави, прикрашені веретами, коцами або килимами, біля дверей та понад ними – мисники для посуду, а над вікнами чільної стіни – хлібну полицю.

Естетичний образ хати досягався насамперед через декоративно-художнє оздоблення, що, як правило, виявляло етнічні ознаки. Скажімо, інтер'єр української хати неодмінно оздоблювався українськими рушниками, доріжками, килимами та настінним розписом. Причому вишивка рушників, якими прикрашали ікони, картини, вікна та двері, була різною, оскільки мала різну оберегову символіку. Найбільша небезпека, як вважали, йшла від дверей, отже, логічно, що саме вхід до житла особливо ретельно оздоблювали магічними знаками. Вони містились і у відповідній вишивці рушників, якими прикрашали двері, і в хрестиках, наведених крейдою навколо дверей та вікон, і в розвішаних понад дверима хатніми амулетами (підкова, чашник, різне зілля).

Центром житла, його душею була піч, яка завжди займала внутрішній кут хати з одного боку від вхідних дверей і була обернена отвором до фасадної стіни (чільної, входової, передньої), у якій були вікна. Піч – це передовсім вогонь, вогнище, а вогнище в хаті – річ найбільш родинна, звідси й метафора: “родинне вогнище”. Вогнище було свого роду символом непорушності сім'ї, його збірним пунктом і святинею⁶.

Піч як невід'ємний атрибут традиційної української оселі – виконувала не лише важливу господарську, а й магічну роль. Воно мало постійно горіти, а за його збереження відповідали жінки. Біля вогнища не тільки обігрівалися, готували їжу, а й вчиняли різноманітні ритуальні дії, що були пов'язані з очисною функцією вогню. З удосконаленням людського житла змінювала свою форму та розташування вариста піч, зберігаючи при цьому й первісне обрядове значення. Здавна люди вважали, що оселю тримають три речі: піч, покуть і пікна діжа. Тому чоловіки, утримуючись від лайок, говорили: “Сказав би, та піч у хаті”, а жінки – “Шануючи сонечко ясне та піч, краще промовчу”. Бойки вважали за необхідність піднести новонародженого до печі “щоб дитина росла повновидою і здоровою”⁷.

Згідно з народними віруваннями піч несла відповідальність за не прохідність нечистої сили через комин “Коли в печі горить вогонь, нечестивці не здатні пролізти крізь димар; тому вони роблять це вночі”. Звідси й давній звичай – зачиняти заслінкою димар із середини хати. Аналогічно робили й у випадку грози – “бо нечисті ховатимуться в комин, і блискавка влучить у хату”⁸. На Гуцульщині господарі або пастухи, у яких загубилася худоба, заглядали в комин й кликали тварину, вважаючи, що в такий спосіб відлучена корова почує прохання й повернеться до двору⁹.

Ставлення до печі як до своєрідної святині засвідчують численні традиційні звичаї: було за обов'язок щодня підмазувати й підмітати припічок, а по суботах – білити. У побуті печі належала й обрядова функція, біля якої найчастіше ворожили дівчата, щоб завбачити свою долю; дівчина, до якої прийшли свати, мусила сидіти на печі, а коли давала згоду, то, злізши, колупала її, що було ознакою того, що вона зголошується на заручини. Попіл також мав символічне значення. Коли в хату заходили родичі, бажаний гість чи сусід, господар підбігав до пе-

⁶ Архип Данилюк, “Батьківська хата,” *Жовтень*, № 11 (481), (1984): 101.

⁷ Роман Радович, “Звичаї та обряди, пов'язані зі спорудженням житла на заході Галицької Бойківщини (за матеріалами Турківського та Старосамбірського р-нів),” *Народознавчі зошити*, № 3–4 (2008): 255.

⁸ Роман Сілецький, *Традиційна будівельна обрядовість українців*. (Львів, 2011): 236.

⁹ Тетяна Файник, “Дерево як символ благополуччя у традиції житлового будівництва українських горян,” *Науковий вісник. Національний лісотехнічний університет України*, vol. 16 (2006): 147.

чі, брав звідти жменю попелу і посипав ним взуття гостя, промовляючи “Попелом треба посипати, попелом!”¹⁰.

Поширений в українського народу звичай, коли після весілля дівчина, переходячи жити до молодого, разом із “віном” брала й шматок цеглини від печі – на щасливе подружнє життя. Серед чималої кількості обрядів, пов’язаних з хатнім вогнищем, було свято печі – так зване “женіння печі”, особливо поширене серед гуцулів¹¹. Вважали, що раз на рік, напередодні свята Василя, тобто старого Нового року, піч, коли сплять господарі, обов’язково оживає і танцює. Щоб їй легше було танцювати, тієї ночі ніхто не лягав на піч, виймали посуд, вимітали попіл й вичищали сажу. Із цього приводу казали: “Треба догодити печі, щоб добре берегла оселю”¹².

За давнім звичаєм, гості, заходячи до хати, знімали головні убори й тричі кланялися покуттю, образам і печі. Така висока пошана до хатнього вогнища пов’язана насамперед з віруваннями в те, що піч є живою істотою, духовним оберегом родини. Тому нерідко її порівнювали з матір’ю, годувальницею і гуртівницею, приказуючи: “Добрі речі біля печі” чи “Як піч не згуртує, то лихий запанує”¹³.

Серед сакральних місць житла виділяється за важливістю покуття (покуть). Власне, покуття в житловій кімнаті означало “почесний кут”, кут житлової кімнати хатчини, місце, де проводились обрядодії духовного характеру. В українському традиційному житлі, покуть знаходився в кутку житлової кімнати навпроти печі по діагоналі. Поряд розміщувався стіл або скриня, яка теж могла слугувати столом. На столі чи на скрині ставили хліб і сіль як символи достатку й української гостинності. Це місце ще називали божницею, адже в цьому кутку на стіні на спеціальній полиці або на дерев’яному кілку знаходилася посудина з ритуальним вогнем – каганець¹⁴.

За первісних часів покуть було місцем пращурів. Найдавніші згадки засвідчують: коли помирав старійшина роду, то його ховали на покуті, а самі переходили жити в нову хату. Пізніше ці звичаї, коли небіжчиків почали хоронити за межами оселі, переросли в обрядову структуру: на покуті ставили Дідуха – духа дідів, предків роду, і кутю – ритуальну страву для померлих душ. Очевидно, і назва – покуть, тобто місце для куті, а можливо, від “по куту” (діагональне від печі, яка також виконувала важливу функціональну й обрядову роль). Отже, покуть був своєрідним домашнім вівтарем. Біля нього вивішували писанку, котра мала оберігати родину від грозових блискавок, пожеж, злих духів. Пізніше, із запровадженням християнства, тут розміщували ікони Ісуса Христа та Матері Божої, а сам покуть завішували спеціальним рушником, який у народі називали божником.

Загалом, місце на покуті (кут у хаті, де сходяться лави), де стояв стіл, вважалось найпочеснішим. На свят-вечір тут ставили сніп збіжжя і клали сіно, у якому вміщували горщик із кутею. На Бойківщині, відразу після народження, немовля загортали в кожух і клали на покуть, щоб, коли виросте, було багатим¹⁵. За народним звичаєм, гуцули першу купіль готували на покуті. Це було й утрадиційнене місце господаря. Сюди запрошували найдорожчих гостей, сідали молодий з молодою під час весілля; зрештою, коли помирала людина, труну також ставили біля покутя “головою до красного кутка”. Отже, від народження і до смерті людина

¹⁰ Записи від старожилів с. Кальна Долинського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 81, арк. 2.

¹¹ Записи від жительки с. Голови Верховинського району Івано-Франківської області. Спогади про народні свята, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 9, спр. 64, арк. 1.

¹² Данилюк, *Українська хата*, 84.

¹³ Свідчення Паньків Анни Григорівни 1919 р. н. та Вінничук Григорія Григоровича 1920 р. н., 1999 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 8, спр. 5, арк. 3.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Радович, *Звичаї та обряди*, 261.

постійно “трималася покутя”. Із цим місцем в українського народу пов’язані найурочистіші дійства. На покуті зберігали зажинковий вінок чи обжинковий сніп, тримали галузки свяченої верби, обрядові свічки: тричі на рік – перед Різдом, Новим роком та Водохрестям – тут виставляли кутю, коливо, клали ложки, коли “закликали на кутю” душі покійників. У найтяжчі хвилини люди постійно звертали погляд до покутя – місця найсвятішого, де постійно перебувають душі праведних, і просили благословення¹⁶. Покуть вважався не тільки символічним, а й магічним місцем. Вважалося, що він у магічний спосіб здатен допомогти людині в досягненні господарських та інших життєвих гараздів. Магічність цього місця в житлі пов’язувалася також із уявленням, що там перебуває домовик – охоронець роду, домашній дух. Не випадково, що з магічною метою українці в час різдвяно-новорічних свят використовували покуть для розміщення там ритуального Дідуха та святвечірніх страв¹⁷. Таким чином, з покутем пов’язані найважливіші ритуальні дії; він відігравав важливу роль у повсякденному житті, був духовним місцем, яке очищало й возвеличувало родовідну пам’ять, оберігало людину від злого.

У хатньому інтер’єрі чималу роль відігравав стіл, адже оселя вважалася неповноцінною доти, допоки на почесному місці не з’являвся “господар хати”, як його називали в народі. Тому, переселяючись у новий дім, мешканці наперед приносили стола, що слугував їм у попередньому житлі та мав привнести в оселю статки й злагоду. Постійне місце столу завжди було біля покутя: при сніданку, обіді й вечері члени сім’ї щодня гуртувалися довкола нього. Існувала непорушна ієрархія цього обряду: першим, як правило, сідав господар або найстарший член родини на покуть, за ним відповідно займали місця й інші члени сім’ї¹⁸.

Стіл у селянській хаті використовувався як обрядовий предмет. Ритуальні маніпуляції зі столом забезпечували благополуччя в хаті і достаток. Сакральність стола яскраво проявилася у традиційному звичаї гірських районів Українських Карпат заставляти стіл хлібом різної величини, особливо на свята. Такий самий звичай можна було зустріти й в інших регіонах України. Стіл завжди мав бути накритий домотканою скатертиною й за звичаєм на ньому постійно повинні знаходитися хліб і сіль. Відтак упродовж усього життя людина була “прив’язаною” до столу: тут відзначали весільний церемоніал і, зрештою, справляли похоронні обряди. Кульмінацією будь-якого свята була колективна трапеза – різдвяна святвечеря із дванадцятьма пісними стравами, щедра та голодна кутя, великодні святкування тощо. На свят-вечір на стіл накладали сіно, застеляли обрусом, клали хліб і миску із сіллю, що означало гостинність, а також залишали їжу й клали ложки для покійників, щоб їхні душі приходили на почастівок¹⁹. В українській родині здавна на столі обов’язково мав лежати буханець і дрібок солі як ознака родинної злагоди й гостинності. Вважалося святотатством, коли стіл був голим, тобто не застеленим спеціально витканим обрусом. Не годилося сидати за стіл у головних уборах або з незаплетеним волоссям, лягати, голосно розмовляти чи вмошуватись “спиною” до столу. Загалом він, як і покуть, був своєрідним оберегом і святилищем у хаті.

Якщо стіл вважався “господарем хати”, то лава – “господинею”, адже це природно, оскільки від того, який вигляд вона мала, складалося враження про охайність, працьовитість жінки. Як стверджує народне прислів’я, досить подивитися на лаву, щоб зрозуміти, яка господиня в хаті. Тому українські жінки постійно стежили за “візитними картками” своєї домівки – напередодні свят і навіть у будні їх ретельно чистили й мили (звідси й термін “миті лави”)²⁰.

¹⁶ Антон Онищук, “Народний календар: звичаї й вірування, прив’язані до поодиноких днів у році. Записано у 1907–1910 рр. в Зелениці Надвірнянського повіту,” [у 24 т.] *Матеріали до української етнології*, vol. 15 (1912): 43.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Валентин Маланчук, *Интер’єр українського народного житла*. (Київ, 1973): 34.

¹⁹ Записи від старожилів с. Велика Волосянка Турківського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, 2007 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 84, арк. 2.

²⁰ Микола Приходько, “Житло українців у межиріччі Дністра та Дунаю,” *Народна творчість та етнографія*, № 6 (1972): 31.

На Бойківщині був відомий звичай: якщо бачили, що до оселі мають зайти гості, господиня прибирала лави, витирала їх чистою ганчіркою або рушником; коли ж зненацька заходили, тоді робила це у їх присутності й тут же виправдовувалась: “Вибачайте, гостоньки, ідо лави не в славі, бо яка господиня, така й лавиня”, і запрошувала присісти – “аби свати сідали” (так казали в тих випадках, коли в сім’ї були дівчатка “на виданні”). За давнім звичаєм, гостям спочатку пропонували присісти на лаву, а вже потім запрошували до столу. Це ж саме стосувалося й сватів: традиційно свати не мали права сідати доти, доки не запропонують батьки або їхня дочка. Звідси, й вислів: “Сідайте, щоб свати сідали!”²¹.

В кожній українській оселі обов’язково мала бути одна, дві, а інколи й більше лав, які розташовувалися вздовж стін. Основною вважалася та, що з’єднувала мисник із покутем; потім – застільна, що простягалась уздовж стола. Лави, що стояли вздовж хати під причілковою та чільною стінами, ставили на масивних кілках, забитих у долівку. Вони призначалися передовсім для сидіння, проте їх використовували і для інших потреб. Якщо в сім’ї було багато дітей, на них спали або ж відпочивали, а також готували страви, складали щойно випечені паляниці, розбирали свинячі туші, пряли, розкачували рублем білизну тощо.

Обрядове призначення лави було особливим, адже на ній пеленали й робили купелі немовлятам, на яке запрошували сідати шанованих гостей (небажаним, як правило, казали: “Твоє місце під лавою”), садовили молодят на весіллі і, нарешті, обмивали покійника й ставили труну для прощання. Важливу роль виконувала лаву у весільному обряді: вручаючи подарунки, гості ставали на лаву й привселюдно хвалилися ними, розмахуючи полотном чи іншими дарунками. Іноді ставати на лаву змушували хрещену матір, тещу або свекруху. “Стати на лаву” означало бути особливо шанованим гостем, виголосити добре побажання або підняти тост на чийсь честь²².

Лаву мала символічно-магічне значення під час різдвяно-новорічних свят. На лаві біля покути бойки робили кубельце із сіна і клали в нього обрядову (Багату або Голодну) кутю, яка мала стояти протягом усіх трьох празників (Різдва, Нового року й Водохреща) і Дідуха. Власне, обрядова страва й житній сніп символізували вшанування предків. Вважалося, що протягом усіх свят щовечора навідуватимуться всі душі померлих родичів, а тому після заходу сонця не годилося витирати лави – “щоб не покалічити їхні душі”, тому їм залишали страви, ложки, рушник і воду. Аналогічно гуцули вчиняли і на “бабські” та “дідівські” суботи, котрі влаштовувалися на передодні роковин. Часто на лаві ставили коливо, відзначаючи шостий, дев’ятий чи сороковий день після смерті²³.

Важливим предметом в інтер’єрі хати була скриня, яка ще в XVI–XVIII ст. майже повсюди в Україні виконувала функцію стола. Вона була символом майбутньої нової сім’ї, адже про неї турбувалася кожна жінка, зокрема дівчина. На виданні дівчині батьки купували скриню, яку вона разом із матір’ю поступово наповнювала різними речами, необхідними для майбутнього подружнього життя: вишиваними рушниками, хустками, сорочками, стрічками. Скриня була частиною дівочого посагу: чим більша й красивіша скриня, тим багатша наречена. Дівчина, залишаючи батьківський дім, вивозила свою скриню до хати чоловіка, де користувалася нею все життя. У такому разі скриня символізувала минуле дівочтво, була частинкою родинного вогнища, батьківської хати, звичаєвих устроїв, духовних і моральних засад. Скриня ставала символічною хатою і коморою серця жінки, фундаментом нової родини. Скриню використовували для зберігання одягу й різних цінних речей і передавалася у спадок тільки після смерті її власниці²⁴.

Невід’ємним елементом в архітектурі давнього українського житла був сволок (брус, на якому трималася стеля у хаті). Він належав до дуже давніх конструктивних деталей у житлі. В

²¹ Записи від старожилів с. Кальна Долинського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 81, арк. 2.

²² Василь Скуратівський, “Хатні обереги,” *Берегиня*, № 4 (2008): 84.

²³ Онишук, *Народний календар*, 48.

²⁴ Данилюк, *Батьківська хата*, 106.

давніші часи на брусі зображали дохристиянську символіку: сонце, місяць, зорі, птахів, квіти, дерево життя; пізніше їх замінили хрести. Часто сільські газди в Чистий четвер накопчували на сволоку свічкою один або кілька хрестиків, які мали оберігати дім від грому, а на Водохреща малювали крейдою чи виліплювали з тіста, замішаного на свяченій воді, християнські символи, котрі захищали житло від нечистої сили. Вважається, що “пустий” сволок, тобто не освячений традиційною атрибутикою, стає прихистком для чортів; вони провокують слабкодушких людей вчиняти самогубство. Звідси й приказка “Не сам повісивсь, а чорт зробив йому зашморг над сволоком”²⁵. Здавна сволок мав не тільки практичне, а й передовсім символічне значення в традиційному хатньому інтер’єрі. Він оберігав оселю і її господарів від злих сил, а тому його, якщо й відслужив свій вік, зберігали на горищі як священну реліквію доти, допоки жили в родовій оселі нащадки.

Необхідним предметом хатнього інтер’єру було ліжко (постіль) відіграло, так би мовити, єднальну функцію, адже це символ міцного подружнього життя, добрих сімейних взаємин. Ліжко, як правило, в хаті розміщували біля глухої стіни, щоб “не турбували злі духи”, під голову клали оберегові квіти – засушені пучки рути-м’яти²⁶. Отже, людина половину свого життя завдяки сну проводила в ліжку від народження й до кінця свого життя. Звідси й ті численні вірування та повір’я, що стосуються ліжка як невід’ємної частини нашого повсякденного життя.

Поряд з ліжком у хаті символічного значення набула колиска (гойдалка, люля), що була родинним символом, виколихувала майбутнє родоводу, зберігала традиції, материнську цінність і батьківську гордість. Колиска – символ безсмертя роду і родоводу, зародження та виникнення життя. На думку дослідника Б. Чепурка, етимологія слова “колиска” означає “коло, коесо, колосок, колиска, колодязь”²⁷. Від виготовлення колиски і до її “відслужилого віку” з нею пов’язана низка обрядових дій та вірувань. Нехтування або не дотримання усталених канонів, на переконання наших предків, неодмінно призводило до родинних невдач. Традиційно колиску виготовляли майстри з відповідним родинним статусом (нерозлучені, ті, у кого велика й дружна сім’я) і лише з “чистих”, тобто благородних порід дерев (клен, калина, яшень, ліщина, горіх та ін.). Все начиння колиски майстрували за окремою технологією і супроводжували спеціальними обрядодіями, адже колиска мала оберігати немовля від нечистої сили і злих духів. Підвішували колиску до сволока або до стелі на спеціально виготовленому гачку (крюкові) над ліжком. Якщо дитина прокидалася, мати відразу приколисувала немовля, а за потреби й пеленала. За звичаєм, кожна родина користувалася однією колискою, змінюючи лише “попінки”, тобто тканину, яку підшивали до основи, а всі інші деталі мали “відслужити родоводові”. Якщо подружжя вже не здатне було народжувати дітей, колиску виносили на горище, де вона зберігалася доти, допоки господарі мешкали в оселі. Святотатством вважалося нищити, а особливо спалювати її – “тоді в роду не буде дітей”. Заборонялося також колисати порожню колиску – можна приколихати чорта, який позбавить дитину сну²⁸.

Традиційна українська хата мала, як правило, не менше трьох вікон: у чільній стіні – двоє навпроти печі (перепічні) і третє навпроти столу (застільне, покутне). Робили й маленьке віконце в причілковій стіні (запічне). У курних хатах Карпат майже до початку ХХ ст. зберігалися так звані волокові вікна, що являли собою вузькі наскрізні отвори в стіні, які закривалися дерев’яними засувками – волоками.

Важливу роль відігравали вікна в похоронних обрядах. Якщо хтось помирав, то одразу відчиняли всі вікна й двері – “аби душа могла вільно ходити”. Протягом сорока днів, коли дух

²⁵ Скуратівський, *Хатні обереги*, 79.

²⁶ *Ibid.*, 80.

²⁷ Володимир Копура та ін., *Словник символів культури України*. (Київ: Міленіум, 2002): 135.

²⁸ Записи від жительки с. Голови Верховинського району Івано-Франківської області. Спогади про народні свята, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 9, спр. 66, арк. 2.

небіжчика ще провідує оселю, на покуті чи на застільному підвіконні ставили коливо – обрядову їжу, оскільки вважалося, що душі померлих проникають лише через вікно²⁹.

Віконні отвори, як і двері, є межею, яка зв'язує внутрішній і зовнішній світ (інтер'єр та екстер'єр), тому над ними інколи можна бачити різьблені символічні знаки-обереги (хрести, розетки). Вважалося доброю ознакою, коли під стріхою біля вікна вили свої гнізда ластівки, їх намагалися не турбувати, оскільки ці птахи несли родині спокій і втіху, а той, хто нівечив, накликав велику небезпеку на свою сім'ю. Натомість було лихою звісткою, коли в шиби знадвору билася випадкова птаха (горобець або синичка). Це означало, що хтось помре, бо “то вона зове когось із родини на той світ”³⁰. Узагалі етимологія слова “вікно” походить від “вік”, тобто життя. Не випадково у повсякденний обіг увійшов крилатий вислів: “Хата без вікон – темниця”³¹. Такою в нашому розумінні є домовина.

Чи не найбільш важливого значення в хаті приділялося посуду, який мав назву мисник і з ним було пов'язано багато практичних і духовних особливостей. Майстри, зводячи хату, виділяли для нього місце – ліворуч або праворуч від хатніх дверей, навпроти покутя, поряд із піччю. Основне призначення мисника – зберігати обрядовий і повсякденний посуд (тарілки, миски, ложки, пляшки, ліки тощо).

У народі побутовало чимало переказів про те, що нечиста сила найчастіше полюбляла місця, де зберігалися віники та сміття, тобто неподалік мисника. За повір'ям, з нечистими постійно проводив бійки домовик, якщо вночі було чути брязкіт мисок чи тарілок, глухе гупання – “то хатній охоронець виганяв бісоголовів”³². Християни в таких випадках намагалися скропити мисник свяченою водою. Здавна полиця була місцем, де харчувалися душі небіжчиків. Якщо родичі не дотримувалися традицій, душі покійників могли помститися живим за неувагу до них. Звідси звичай тримати в миснику свячену воду, стрітенську свічку, пучки обрядового зілля. Утрадиційнено також оздоблення полиці різноманітними квітами, візерунками, різьбленими деталями, на яких відтворювалися давні оберегові сюжети.

У традиційному житлі важливу роль відігравала долівка (тік, земля, пізніше – підлога). Вважали, що від долівки залежало здоров'я родини. Мабуть, тому при будівництві оселі щонайперше вибирали сухі й підвищені місця, де б не було близьких підґрунтових вод. Нехтування цією традицією призводило до різноманітних простудних хвороб. Земляна долівка, а пізніше й підлога виконували важливі захисні функції. Якщо хтось у сім'ї лаявся, йому нагадували: “в хаті й земля чує”³³. Як бачимо, земля, тобто долівка, виконувала важливі оберегові функції в родинному житті, а тому до неї було шанобливе ставлення.

Поріг, за давніми народними віруваннями, – місце перебування душ предків, адже за первісним звичаєм мерців ховали в хаті й часто під порогом. Тому з ним було пов'язано багато народних обрядів. Його вважали межею між живим світом і мертвим, тому не можна було ступати на нього, а тільки дозволялося переступати. Поріг – символ початку чи закінчення дому, місце перебування душ предків рідної домівки. Цікавий обряд побутовував на Гуцульщині. Молодий, ідучи до шлюбу, “віддавав честь” хатньому порогу – постукував у нього топірцем або палицею. Натомість наречену він повинен був на руках перенести через поріг – “бо її ще не знають душі покійників”, якщо ж знехтувати цим звичаєм, то прашури гніватимуться й чинити-

²⁹ Записи від жителя с. Голови Верховинського району Івано-Франківської області. Спогади про народні свята, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 9, спр. 66, арк. 2.

³⁰ Записи від старожилів с. Шевченкове Долинського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 82, арк. 2.

³¹ Скуратівський, *Хатні обереги*, 80.

³² Георгій Булашев, *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування*. (Київ, 1992): 189.

³³ Архип Данилюк, “Народна архітектура. Хата: Обрядовість, семантика житла. Господарські будівлі,” *Історія української культури*, vol. 2. (Київ: Наукова думка, 2001): 120.

муть всілякі перешкоди новій родичці. Заходячи в оселю, молодятam слід переступати поріг лише правою ногою³⁴.

Вислови “вийти за поріг” чи “переступити поріг”, очевидно, мають на увазі початок життя. Тому в деяких регіонах, передовсім на Гуцульщині, несучи немовля хрестити до церкви, потрібно було покласти його біля порога на простелену лляну тканину, а матері – тричі переступити через сповиток. Потім кума брала дитину, виходила до порога в сінях, біля якого лежав ніж, переступала через нього і прямувала до вікна, щоб передати в хату немовля породільниці – “аби лихе око не зурочило новонародженого”. Якщо батьки бачили, що дитина намагається ходити, то відразу ставили його на поріг, а мати, взявши ножа, тричі “різала” між ногами символічну “нитку” і стільки ж разів приказувала “Розв’язую тобі пута”. Вірили, що після цього духи пращурів, котрі постійно живуть під порогом, допоможуть малюкові зробити перші кроки³⁵.

У народі побутувало чимало заборон, пов’язаних із порогом хати: виходити за поріг після заходу сонця, якщо вчувалося, що хтось гукає, – “тоді й сам покинеш свій дім”; переступити через нього, коли одна нога боса, а друга взута. Ці та інші повір’я засвідчують вагому роль порога в повсякденному житті. Відтак його завжди тримали в чистоті, бо він був своєрідною “візитною картою” оселі. Для добрих людей переступити поріг означало “зайти з добром”; небажаним же – “місце за порогом”. Тим, кого не хотіли впускати в оселю, казали: “Зависокі пороги на ваші ноги”³⁶.

Двері в хату, крім чисто практичного призначення, мали й оберегові функції – стерегли оселю від злих духів. На Святий вечір на дверях малювали крейдою хрестики, що мали “заступити дорогу нечистій силі”. У традиційному плануванні житла двері розташовували між піччю й мисником. Тому, коли випікали хліб, господиня наказувала хатнім “не рипатись”, тобто не входити і не виходити з оселі, бо хліб підгорить. За повір’ям, якщо на хлібних виробках з’явилися тріщини або западини, то це віщувало недобру ознаку для когось із членів родини – “бо через двері проник нечистий”. При похоронах небіжчика годилося виносити крізь двері “ногами вперед”, тричі постукавши труною об поріг, щоб покійник попрощався з родиною. При народженні дитини на одвірку робили зарубку, як символічну посвідку про поповнення родини новим членом. Таким чином, двері були свідком та охоронцем родовідних традицій. Цим визначались усталені форми взаємин, – через поріг, а отже, й через двері не можна було вітатися, передавати чи приймати будь-які речі. Звідси й похідні вислови: “як у Бога за дверима”, “ломитись у відчинені двері”, “не в ті двері піти” тощо³⁷.

Чимало народних повір’їв пов’язано із віником, якого використовували лише за прямим призначенням; за всіх інших випадків це призводило до небажаних наслідків. Наприклад, заборонялося бити ним як людей, так і тварин, бо на тілі з’явиться короста й здичавіє худоба; не можна ним вибивати одяг – “бо будеш хворіти”; переступати через нього, “бо згорбатієш або схуднеш”; спалювати в печі – “накличеш вітер”. Великим, навіть смертним гріхом було ставити віника на покуті – його постійним місцем був кут біля печі³⁸.

В інтер’єрі житлової кімнати оберегову функцію виконував вишитий рушник, захищаючи сім’ю від неприємностей. Традиційний український рушник супроводжував людину впродовж усього життя – від колиски і до домовини. Ним благословляли на щасливу життєву долю, скріплювали обряд кумівства (хрестини), дарували в далеку дорогу; якщо юнак йшов до війська, обнадіювали на щасливе повернення; давали згоду на шлюб, пов’язувала сватів, а на

³⁴ Архип Данилюк, “Народна архітектура. Хата: Обрядовість, семантика житла. Господарські будівлі,” ... 121.

³⁵ Скуратівський, *Хатні обереги*, 42.

³⁶ *Ibid.*, 43.

³⁷ Записи від старожилів с. Велика Волосянка Турківського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, 2007 р., Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), ф. 1, оп. 6, спр. 84, арк. 2.

³⁸ *Ibid.*, 3.

весіллі – родину молодого. Зрештою, цим обрядовим виробом поєднували наречених, вони мали “стати на рушник”, тобто дати одне одному клятву на подружню вірність. Давньою традицією було зустрічати дорогих гостей хлібом-сіллю на рушнику; з ним входили в оселю, освячували криниці, обходили весняну ниву, дарували його майстрам, які будували хату. Коли помирала людина, на рушниках опускали труну в землю; ними обв’язували рамена хрестів на могилах і придорожні хрести.

Внутрішня орнаментация української хати, як уже було сказано вище, є традиційною і це пояснюється особливо символікою орнаментів, мальованих на вільних стінних просторах. Символіка цих орнаментів тепер уже забута, а особливо внутрішнє значення цих орнаментів, їхнє апотропеїчне значення.

Отже, символіка української традиційної хати була багатою і різноманітною, практично всі її елементи, окрім побутово-прагматичного, мали символічне значення, а у свідомості українського народу була моделлю Космосу. Внутрішню площу хати можна умовно поділити на робочу (мисник, долівка) обрядову (покутя, піч, стіл, сволок, комин, поріг, рушники) і побутову (ліжка, скриня, колиска, лава). Сьогодні в описаній символіці найважливіших елементів інтер’єру традиційної української хати бачимо пережитки примітивних уявлень людини про навколишній світ, які довго побутували, тому що село століттями жило в тяжких соціально-економічних умовах. Зі зміною умов життя, докорінною перебудовою сіл поступово відходить в історію прадавня символіка предметів побуту. Нове життя породжує нову символіку, яка ще більше його прикрашає і збагачує.

SUBJECTS OF THE INTERIOR OF THE UKRAINIAN TRADITIONAL HUT IN THE SPIRITUAL WORLD OF THE UKRAINIAN CARPATHIAN REGION

Svitlana BOYAN-GLADKA

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of Ethnology and Archeology,

Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The Ukrainian traditional hut, its interior items were studied in various aspects: material support and spiritual appointment. In most scientific papers, information on the symbolic-magic aspect of the interior of the hut are absent. Therefore, the study of the use of traditional dwelling in the spiritual environment of a peasant allows us to reveal the inner world of Ukrainians by the example of Hutsuls, Boyik, Lemkos. In the proposed article we aim to reconstruct the source information about Ukrainian traditional housing in the Ukrainian Carpathians of the late XIX – early twentieth century. The choice of such a time interval is conditioned, first of all, by the availability of published sources, which during the period under review were regularly published in ethnographic collections, memoirs of ethnographer-enthusiasts, and priests who were descriptive. Significant information in the study of the problem is collected during field ethnographic studies of ethnographers and directly by the author himself.

The spiritual world of the interior of the traditional Ukrainian hut among the ethnographic groups of the Carpathian region is considered. An attempt was made to determine the symbolic roots of the dwelling. It is known that in ancient times our ancestors called their home Bereginia, because it protected not only from cold, but from evil, but kept the purity of the human soul, sanctified its thoughts. It has long been considered its prototype of the universe, where the roof is a sky, its own home – the earth’s world, the lower part of the building – the underworld. Each part of the home had its symbolic meaning: the stove symbolized a family hearth and was sacred as a mother. She warmed up, fed everyone, and her fire was the good power coming from the sun. The most sacred place in the house was the devastation, where the icons were hung, decorated with towels and fragrant herbs, planting honorary guests, young people during the wedding, and put the grandfather on Christmas Day. It was investigated that the table in the peasant house was used as a ritual object, where ritual actions were carried out, which were supposed to ensure well-being in the house and prosperity. His sacredness was clearly manifested in the traditional way of mountain regions of the Ukrainian Carpathians to make the table bread of different sizes, especially on holidays. A special sacred significance in the spiritual life

of the Ukrainian people was not only the furnace, the cooking and the table, but also such as a chest, a bed, a cradle, a slime, a fireplace, thinkers, lava and even a deck.

After examining and analyzing the importance of interior design, a certain classification has been developed for several types, which made it possible to state the traditional view of the Ukrainian people. Namely, the internal area of the cottage is divided into a working place (the manger, the floor) ceremonial (cooking, oven, table, slab, fireplace, threshold, towels) and household (bed, chest, cradle, lava).

We managed to determine that, according to popular ideas, the decoration of housing, its attractive appearance also affected the character of family members. It has been established that traditional Ukrainian housing is a necessary condition for the existence of any person, therefore it occupies a very important place not only in the material but also in the spiritual culture of every nation. In the exterior, ethnic expression is expressed, mainly, in the way of designing individual elements. The interior is characterized by a greater ethnic specificity, which depends on external conditions: the nature of planning, arrangement, furniture, utensils, elements of decoration, etc. It also has its own symbolism at the level of world outlook and worldview. Accordingly, decorated dwelling, among other things, serves aesthetic needs. The decoration of the dwelling can rightly be called a special type of creative activity, which is associated with the creation of objects of decorative and applied arts and the search for their special place in the living space, with each element of the latter having its own symbolism.

It is determined that to date, in the described symbolism of the most important elements of the interior of the traditional Ukrainian house, we see remnants of primitive human perceptions of the surrounding world that lived for a long time, because the village lived for centuries in difficult socio-economic conditions. With the changing conditions of life, the radical restructuring of the villages gradually leaves in history the ancient symbolism of household items. A new life generates a new symbolism, which even more embellishes and enriches it.

Keywords: spiritual world, traditional home, interior, world view, world perception, folk beliefs, family rites.

REFERENCES

- Bulashev, Georgy. *Ukrainian people in their legends, religious beliefs and beliefs. Cosmogonic Ukrainian folk beliefs and beliefs*. Kyiv, 1992. (in Ukrainian).
- Daniluk, Arkhip. "Father's House", *October*, no. 11 (481), (1984): 101. (in Ukrainian).
- Daniluk, Arkhip. "Folk Architecture. Hut: Ritualism, Semantics of Housing. Household Buildings", *History of Ukrainian Culture*, vol. 2 (2001): 120. (in Ukrainian).
- Daniluk, Arkhip. *Ukrainian hut*. Kyiv: Scientific Opinion, 1991. (in Ukrainian).
- Faynik, Tatiana. "A tree as a symbol of well-being in the tradition of housing construction of Ukrainian mountain runners", *Scientific herald. National Forestry University of Ukraine*, vol. 16 (2006): 147. (in Ukrainian).
- Kolberg, Oskar. *Rus Karpacka, part I. All works*. Wroclaw-Poznan: PTL, 1970. Vol. 54. (in Polish).
- Kopura, Vladimir, Potapenko, Alexander, Dmitrenko, Mykola. *Dictionary of symbols of Ukrainian culture*. Kyiv: Millennium, 2002. (in Ukrainian).
- Malanchuk, Valentin. *The interior of Ukrainian folk dwelling*. Kyiv, 1973. (in Ukrainian).
- Onishchuk, Anton. "People's calendar: customs and beliefs are tied to single days of the year. Recorded in 1907–1910 in Zelenitsy Nadvirna district", [in 24 vol.]. *Materials to Ukrainian ethnology*. vol. 15. Lviv, (1912): 43
- Prykhodko, Mykola. "Housing of Ukrainians in the confluence of the Dniester and the Danube", *Folk art and ethnography*, no. 6, (1972): 31. (in Ukrainian).
- Radovich, Roman. "Manners and ordinances related to the construction of housing in the west of the Galician Boykivshchyna (based on the materials of Turkivsky and Starosambirskiy regions)", *Narodoznavchi Zoshyty*, no. 3–4 (2008): 255. (in Ukrainian).
- Samoilovich, Victor. *Folk creativity in the architecture of rural housing*. Kyiv: Derzhbudvyd Ukraïna, 1961. (in Ukrainian).
- Sileckiy, Roman. *Traditional building ritual of Ukrainians*. Lviv, 2011. (in Ukrainian).
- Skuratsky, Vasily. "Hut lanterns", *Bereginya*, no. 4 (2008): 84. (in Ukrainian).
- Stelmakh, Galyna. "Ethnographic zoning of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries", *Scientific Notes of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnography of the Academy of Sciences of the USSR*, Vol. 4 (1958): 106–108. (in Ukrainian).
- The Interviews of Pankiv Anna Grigorievna 1919 g.n. and Vinnychuk Grigory Grigorovich 1920, 1999, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 8, File 5. (in Ukrainian).

The Records from old-timers village Holovy Verkhovyna district of Ivano-Frankivsk region. Memoirs on folk festivals, 2008, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 9, File 64. (in Ukrainian).

The Records from old-timers village Kalna Dolynsky district of Ivano-Frankivsk region. Memoirs on the celebration of Christian holidays, 2008, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 6, File 81. (in Ukrainian).

The Records from the old-timers village Shevchenkoy Dolynsky district of Ivano-Frankivsk region. Memoirs on the celebration of Christian holidays, 2008, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 6, File 82. (in Ukrainian).

The Records from the old-timers village Velyka Volosyanka of the Turka district of Lviv region. Memoirs on the celebration of Christian holidays, 2007, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 6, File 84. (in Ukrainian).

Zubrytsky, Mychajlo. *Collected works and materials. 3 vol., Vol. 1. Scientific works. Lviv*, 2013. (in Ukrainian).